

Dr. Enes Durmišević
Redovni profesor
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
e.durmisevic@pfsa.unsa.ba

UDK 340.141(497.6)“04/14”
Izvorni naučni rad

O NEKIM USTANOVAMA FEUDALNOG OBIČAJNOG PRAVA U BOSNI

Sažetak

Bosansku feudalnu državu karakterizira slabost centralne vlasti, hijerarhičnost i podijeljenost feudalnog vlasništva, teritorijalna rascjepkanost, stalni ratovi sa susjedima ali i međusobne borbe i sukobi vlastele te vlastele i bosanskog vladara.

Bosanska srednjovjekovna država je bila monarhija u kojoj su dominirali centralni organi vlasti: vladar (ban, a od krunisanja Tvrtka I Kotromanića 1377. godine, kralj) i skupština (Stanak, Bosanski stanak, Bosna, Sva Bosna, Rusag, Bosanski rusag).

Pravo kao izraz državne vlasti, s obzirom na svoju osnovnu funkciju, služilo je interesima vladajućeg sloja u tadašnjem bosanskom srednjovjekovnom društvu. Vladajući sloj, u prvom redu, činili su bosanski vladari (banovi i kraljevi) i vlastela (“Dobri Bošnjani”), prvenstveno krupna vlastela (velmože). Bosansko srednjovjekovno pravo imalo je karakteristike ranofeudalnog prava i shodno tome, pravni odnosi su se najčešće uređivali običajnim pravom.

Proces darovanja državnog/vladarevog vlasništva nad zemljom bosanskoj vlasteli u privatno vlasništvo u srednjovjekovnoj Bosni potvrđuju i mnogobrojne vladarske povelje, u kojima ga bosanski vladari, ali i bosanski feudanci kao vlasnici zemljišta, poklanjaju određenim osobama, svojim vazalima. U ovom dugotrajnom procesu razvili su se instituti bosanskog srednjovjekovnog običajnog prava “vjerna služba” i “vjera gospodska”.

Ključne riječi: *Bosna, feud, vlastelini, “vjerna služba”, “vjera gospodska”*

U ranoj fazi razvitka pravo u feudalnim državama sadržavalo je značajne ostatke iz prethodnog, robovlasničkog perioda. Ovo pravo je dopunjavano i

zamjenjivano normama i institutima običajnog prava, koje je svoje porijeklo i korijene imalo u rodovsko-plemenskoj zajednici, s jedne, i zakonima (*ius ex scripto*), koje su izdavali feudalni vladari, s druge strane. Jačanjem crkve i njenih organizacija, pojavljuje se i crkveno pravo (*ius ecclesiasticum*), dok je razvitak gradova izazvao i pojavu statutarne prava (gradskih statuta).

U početnoj fazi feudalizma isprepliću se kolektivistički elementi starog rodovsko-plemenskog društva koje je utemeljeno na vlasništvu bilo zadruge, bratstva ili plemena. Sve veća ekonomska i politička zavisnost seljaka kao malog proizvođača, uglavnom poljoprivrednih proizvoda, na tuđem, feudalčevom zemljištu uz obavezu plaćanja rente (naturalne, radne ili novčane) dovodi do jačanja feudalčeve, ali i centralne (državne, vladareve) vlasti što stvara jednu širu osnovu za ekonomski i kulturni razvitak srednjovjekovnog feudalnog društva.

Feudalizam kao društveni poredak ima neke osnovne karakteristike koje ga razlikuju od drugih društveno-ekonomskih formi. To su, u prvom redu, poljoprivredna proizvodnja kao najvažnija privredna grana u kojoj dominira veliki zemljišni posjed – feud (*leno*), naturalna privreda, lična zavisnost kmeta od feudalca (*senior*) i shodno tome, feudalčeva eksploatacija kmetovskog rada na osnovu privilegija i monopolističkih prava, itd.

Kao izraz državne vlasti, pravo je, s obzirom na svoju osnovnu funkciju, služilo interesima vladajućeg sloja u tadašnjem bosanskom srednjovjekovnom društvu. Vladajući sloj, u prvom redu činili su bosanski vladari (banovi i kraljevi) i vlastela, prvenstveno krupna vlastela (*magnates Bosnae*). Bosansko srednjovjekovno pravo imalo je karakteristike ranofeudalnog prava i po formi ono je, uglavnom, bilo nepisano (*ius ex non scripto*). Shodno tome, pravni odnosi su se najčešće uređivali običajnim pravom.

1. Bosansko običajno pravo

Bosansko feudalno pravo bilo je, u najvećoj mjeri običajno, ono je kao i sva feudalna prava, bilo i pravo formalne i stvarne nejednakosti. Odlikovalo se općom međuzavisnošću društvenih slojeva i grupa, jer je obim prava pojedinca zavisio od njegovog statusa na društvenoj ljestvici (*status personae*), krvnog srodstva (*cognatio naturalis*), porijekla (*ius sanguinis*) pa čak i od njegove fizičke moći. Bilo je to, često, pravo jačega (*Ius est armis – Pravo je u oružju; Pravo ima onaj koji raspolaže silom*). Pravni partikularizam, kao bitna karakteristika feudalnog prava, ogledao se u dva vida. Po personalnom principu (*ius personale*), različita pravila važila su za različite grupe, staleže

ili zanimanja u istoj državi, a po teritorijalnom principu, različita prava su važila na različitim feudalnim teritorijama u istoj državi.

S obzirom na to da *običajno pravo* nema jasno određenog tvorca i da se, u samom početku, ne javlja kao pisani normativni tekst, ono se veoma teško definira kao "normativni pravni akt". Uprkos tome, običajno pravo predstavlja specifičan skup općih pravnih normi, dakle, ono je formalni izvor prava u odnosu na pojedinačne pravne akte.

Običajno pravo nastaje manje ili više, neorganizirano, neplanski, spontano, dugotrajnim ponavljanjem čovjekovog ponašanja (bilo kao pojedinca ili člana neke skupine) u svakodnevnom životu i sačinjavaju ga opće pravne norme (*ius generale*). Običaj stiče legitimitet samim prihvatanjem određenog obrasca ponašanja dugotrajnim ponavljanjem i formiranjem, prvo instinktivne, a zatim racionalne predstave o obaveznosti takvog ponašanja. Ovo pravo se pamti, prenosi i izražava usmenim putem (*ius non scripta*), dok je sankcija za njegovo nepoštovanje bila veoma efikasna. Najčešće je to reakcija cjelokupne grupe ili njenih dijelova: podsmijehom, prezirom, ignoriranjem, bojkotom, izgonom iz grupe ili plemena, pa čak i fizičkom eliminacijom prekršioca običajne norme. Iako, uvjetno možemo kazati, da običaj i pravo reguliraju iste društvene sadržaje/odnose, svako društveno ponašanje koje se razumijeva kao kršenje običajne norme, nužno ima za posljedicu sankciju za prekršioca. Na taj način običajna norma postaje pravna norma kada dobije sudsku zaštitu.

Dugotrajnost pravila ponašanja (*longa consuetudo*) i shvatanje pojedinca o obaveznosti i sankcioniranju pravila ponašanja (*opinio iuris et necessitatis*) osnovne su karakteristike običajnog prava, koje predstavljaju važan put od običaja u običajno pravo (normu) i njegovo prerastanje u pravnu normu državnim sankcioniranjem običajne norme.

Dominacija običajnog prava rezultat je srednjovjekovnog teritorijalnog i personalnog partikularizma. U primjeni i trajanju određenog običaja prepoznava se "tiha saglasnost naroda" (*tacitus consensus populi*) što je sve dovodilo do usporenog nastanka zakonskog, "općeg" prava. A upravo je postojanje zakona, odnosno jačanje i razvitak prava rezultat pojave centralizirane pravne države, pravne sigurnosti i neometanog odvijanja slobodne trgovine. Običaj postaje supsidijarni izvor prava i služi za popunjavanje pravnih praznina.

Pojavom države i prava, običajno pravo bilo je osnovna vrsta općih pravnih normi, odnosno, formalnih izvora prava. Sasvim je razumljivo da su najveći dio međudržavnih, krivičnih, imovinskih, porodičnih i svih drugih pravnih

normi bile običajnog karaktera. Običajne pravne norme nalazimo u svim starim društvima i državama sve do pojave građanstva i apsolutnih monarhija kada običajno pravo ubrzano gubi značaj i zamjenjuju ga pisani pravni akti (*lex scripta*), kao što su zakoni, uredbe, statuti, itd. Na taj način, običajno pravo gubi pravnu snagu, ali i mnogobrojne pravne oblasti koje je do tada reguliralo. U ovom periodu počinje proces kodifikacije, zapisivanja prava u velike zbornike. Time se običajno pravo u potpunosti izbacuje u krivičnom, dok imovinsko, porodično, ustavno i upravno pravo se moderniziraju i izgrađuju na novim principima racionalizma i deklaracijama o pravima čovjeka i građanina iz buržoaskih revolucija.

Naravno, u ovoj fazi kodifikacije, ne zanemaruje se višestoljetni razvoj običajnog prava, koje se preuzimanjem (*receptio*) ugrađuje u sve kodificirane pravne grane i time običajno pravo prestaje biti samostalni izvor prava. Ono se, samo jednim dijelom, zadržalo u međunarodnom javnom i trgovačkom pravu, zbog usporene kodifikacije ovih prava, jer se ne temelji na jedinstvenoj političkoj volji, već na više takvih volja (različitih država, a time i različitih, često suprotstavljenih interesa).

Koliko god društvo bilo nerazvijeno i socijalno neodređeno, ono ne može opstati i razvijati se u anarhiji, stihiji i društvenoj neuređenosti. Stoga svako društvo teži organiziranosti i uređenju društvenih odnosa pronalazeći ideju prava pomoću koje nastoji regulirati socijalne veze i ojačati društvene odnose. Dominacija običajnog prava u reguliranju društvenih odnosa u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, nikako ne znači da je ono ostalo samo u usmenoj formi. Ono je, kao pravo koje je reguliralo, normiralo i ojačavalo društvene odnose u tadašnjoj bosanskoj državi, dobijalo raznovrsne pisane oblike. Upravo, na osnovu tih pismenih tragova bosanskog običajnog prava možemo rekonstruirati historiju i sadržinu bosanskog srednjovjekovnog običajnog prava.

Bosansko običajno pravo u bosanskoj srednjovjekovnoj državi je reguliralo odnose među tadašnjim slojevima društva, domete vlasti bosanskih vladara (banova i kraljeva), istovremeno konstituirajući i regulirajući sadržinu i obim moći bosanskih feudalaca (velmoža) i vlastele uopće, odnosno međusobne odnose različitih slojeva vladajuće feudalne hijerarhije, ali i potčinjenih slojeva bosanskog društva. Ono, također, određuje i međudržavne, međunarodne odnose, odnose bosanske feudalne države sa ostalim međunarodnim pravnim subjektima, Ugarskom, Mletačkom Republikom, Srbijom, a posebno sa Dubrovačkom Republikom.

2. Feudalizam u srednjovjekovnoj Bosni

Po svojoj državno-pravnoj sadržini, bosanska srednjovjekovna država funkcionirala je po običajima i standardima tipičnim za sve države toga vremena, jer je u ranoj fazi svoga nastanka i razvitka predstavljala tipičnu državu ranog feudalizma, odnosno patrimonijalnu (*patrimonium*, očevina, očinsko nasljeđe) državu. Bosanski vladar je raspolagao državom i njenim teritorijem kao svojom očevinom. Nakon vladareve smrti i država (vlast, prijestolje, kruna), a s njom i državna teritorija pripadala je vladarevim potomcima, odnosno, njegovim nasljednicima. I u srednjovjekovnoj bosanskoj državi važno je pravilo da vladara, na prijestolju, nasljeđuje najstariji, prvorođeni sin (*ius primogeniturae*), odnosno, ako nema muškog potomka (sina), onda vladara nasljeđuje najstariji brat (*princip majorata, maiores*). Ovo pravilo je u nekim slučajevima narušavano, najčešće zbog sukoba na prijestolju, pa su nerijetko prijestolje nasljeđivali i dalji rođaci.

U ovom periodu značajnu ulogu igra sitni posjed u svojini seljaka, ali se razvija i krupni feudalni zemljišni posjed tako što su bosanski vladari davali istaknutim pojedincima na korištenje i upravljanje župe i manje teritorije, prvenstveno u vezi sa vojnom službom. Ovakvi zemljišni feudalni posjedi postajali su nasljedna porodična dobra i time su ova dobra svojinski bila zavisna od vladara, ali i od vlastitog roda jer je feud smatran porodičnim, rodovskim dobrom.

Zloupotrebljavajući svoj povlašteni položaj u odnosu na potčinjene seljake, uzurpirajući dio vladarevih dažbina, uvećavajući svoje privatne posjede, itd., ovi pojedinci (župani, knezovi, župski knezovi) su se bogatili uzurpirajući javnu vlast penjući se društvenom ljestvicom od vlasteličića do velmoža postajući nezaobilazni faktor državne uprave i organizacije. Pauperizacijom seljaštva njihovi slobodni posjedi koji su do tada bili nasljedni, prelaze u posjed krupne vlastele, da bi ih bosanski vladari na kraju, u svojim poveljama, počeli poklanjati velmožama u feudalnu svojinu.

Krupni feudalac, velmoža, u isto vrijeme može biti i senior, u odnosu na ona lica kojima je on podijelio zemlju, ali i vazal, u odnosu na ona lica od kojih je on dobio zemlju, najčešće je to vladar. Stoga je sasvim jasno da feudinci kao vlasnici zemlje, a pogotovo najmoćniji među njima ne zavise samo od države, vrhovne vlasti (vladara), nego i jedan od drugoga. "Ta zavisnost dolazi otuda što je svaki feudalac dobijao svoju zemlju od drugoga i bio na taj način spriječen u neograničenom raspolaganju dobijenom zemljom. Svi krupni zemljišni posjednici, bez obzira na kome su se mjestu i ljestvici nalazili, sačinjavali su vladajuću klasu i svi su bili feudinci, te svojom međusobnom

povezanošću, ekonomskom, političkom i vojnom moći stekli mogućnost gospodarenja nad seljacima i eksploatacije ogromnih masa stanovništva” (Samardžić, 1962, str. 286).

Pored toga što je bio vlasnik zemljišta (*baštine*, “*plemenitog*”, “*plemenštine*”, “*očevine*”, itd.) i uživatelj svih prava koja su se temeljila na vlasništvu, bosanski vlastelin je istovremeno bio nosilac i političke vlasti s obzirom na to da mu je vlasništvo nad zemljom dalo svojstvo gospodara koje nosi attribute vlasti, ekonomske, političke, vojne, pa i sudske, tako da se u liku bosanskog vlastelina, feudalca, sjedinjavala i vlast (vlasništvo) nad zemljom ali i nad ljudima, njegovim kmetovima. “Riječ baština u Bosni ima značenje nasljednog dobra i vrlo često se spominje u bosanskim poveljama i nadgrobnim spomenicima, ‘stećcima’. Također, ‘plemenito’, ‘plemenština’ označava kako zajedničko dobro plemena (više ‘kuća’), ‘kuće’ (porodice) ili pojedinca, tako i dobro vlasteosko. ‘Plemenština’ kao dobro ‘kuće’ ili pojedinca odgovara pojmu slobodne svojine, nasljednom dobru ili roditeljskom dobru.” (Spaić, 1949, str. 110).

Zbog stalnih ratova, pravne i ekonomske nesigurnosti, pojedinci su se veoma često stavljali pod zaštitu krupne vlastele, pa se vlast nad ličnošću (*ius in personam*) vremenom pretvorila u gospodstvo (vlast) nad njihovom zemljom (Spaić, 1949). Moglo bi se konstatirati da je feud bio svojevrsna teritorijalno-administrativna jedinica na kojoj je feudalac kao vlasnik zemljišta (gospodar) bio i vrhovni politički organ vlasti, a veoma često i sudski (*iudicatio*) jer je sudio svojim kmetovima.

Politički i pravni partikularizam, zatvorene društvene grupe – feudalni staleži i stalni sukobi među feudalcima, karakteriziraju slijedeću fazu razvitka feudalizma. Ovu drugu fazu feudalizma nazivamo klasičnom epohom feudalizma. U ovoj fazi, uz naturalnu privredu, javlja se i razvija robna proizvodnja i uz nju i novčana renta, ali i razvitak gradova. Staleški oblik vladavine i staleška monarhija dominantni su oblik ovakvog državnog uređenja. Državna teritorija podijeljena je na feude na osnovu principa da “zemlja ne može biti bez feudalnog gospodara”, jer “napuštena i pusta zemlja pripada onom ko je zaposjedne” – *terra manens vacua occupanti conceditur* (Stojčević & Romac, 1969, str. 385). Vlasnici zemlje, feudalni gospodari na taj način i po tom shvatanju, pored ekonomskog imuniteta (pravo da ubiru više vrsta rente od svojih kmetova/seljaka), veoma često na račun i protiv vrhovne (vladarske) vlasti, postaju i politički faktori na svom feudu/području (vlastiti dvor, ubiranje poreza i naplata carina, administrativni i sudski imunitet, vlastita vojska, vlastita diplomatija itd.).

Centralizacija vlasti, veća robno-novčana proizvodnja, snažan razvitak gradova, pojava apsolutističkih monarhija i jačanje državnog birokratskog

aparata, karakterizira treću fazu u razvitku feudalizma. U ovoj trećoj fazi pojavljuje se novi sloj u društvu, buržoazija, koja će i srušiti feudalizam buržoaskim revolucijama i zamijeniti ga novim društveno-ekonomskim poretkom, kapitalističkim. Prevladavanje pravnog partikularizma, koji karakterizira prethodne dvije faze u razvitku feudalizma, dovest će do jačanja i dominacije općeg prava (*ius commune*), bilo da se radi o običajima ili zakonima. Ova faza kasnog, zrelog feudalizma, u Bosni je prekinuta osmanskim osvajanjima, polovinom XV stoljeća.

Uvijek treba imati u vidu da je gore spomenuta vremenska podjela feudalnog društvenog razvitka, načelnog karaktera i uvjetna, jer se ne mogu tačno odrediti granice pojedinih perioda, s obzirom na to da svaki period sadrži u sebi elemente i karakteristike prethodnog perioda. U protivnom uvijek se vrši nasilje nad samim historijskim razvitkom. Svako razdoblje sa svojim bitnim karakteristikama pomaže nam da ga bolje razumijemo, dok istovremeno ne smijemo zaboraviti da svaki period u sebi nosi ono što pripada prošlosti, ali nam daje i mogućnost da možemo nazrijeti i neka buduća događanja.

3. Od “plemenštine” do feuda

Nasuprot ranijem, rodovsko-plemenskom (zajedničkom) vlasništvu nad zemljom kao osnovnim sredstvom za proizvodnju, kada društvene odnose karakteriziraju odnosi jednakosti, solidarnosti i uzajamnosti, postepeno jača privatno vlasništvo nad zemljištem, koje istaknuti pojedinci, koristeći se višim statusnim položajem u društvu (plemenu), preotimaju za sebe. Na taj način, u tom procesu raslojavanja i preotimanja zemljišta kao osnovnog sredstva za proizvodnju, pojavljuje se veliki zemljišni posjed s kojim novi vlasnici raspolazu u potpunosti, kao isključivo svojim, privatnim vlasništvom (*proprietas, dominium directum*). Proces pretvaranja zajedničkog (plemenskog) vlasništva nad zemljom u srednjovjekovnoj Bosni, potvrđuju i mnogobrojne vladarske povelje u kojima bosanski vladari, ali i bosanski feudanci kao vlasnici zemljišta, poklanjaju zemljište (... *za plemenito u viki vikoma* ...) određenim osobama, svojim vazalima. U ovom procesu koji je dugotrajan i koji ilustrira suprotnost između zajedničkog i privatnog vlasništva, uvijek je pobjeđivalo privatno, mada su se u novonastalom privatnom vlasništvu nad zemljom uvijek nazirali kolektivistički elementi. Postepeno slabljenje i nestajanje starog rodovsko-plemenskog principa vlasništva nad zemljom i prevladavanje teritorijalno-političkog principa vlasništva nad istom zemljom, dovodi do nastanka države i njenog uređenja u kom vodeći sloj postaje vlasnikom zemljišta (*feuda*).

Feud u srednjovjekovnoj Bosni predstavljao je veliki posjed koji je kolektivno pripadao širem krugu krvnih srodnika koji su imali zajedničkog pretka. Postojala je razlika između zemljišnog posjeda koji je nasljeđivan i zemljišnog posjeda koji je stican na neki drugi način. Naslijeđenim zemljišnim posjedom član bratstva ili plemena nije mogao slobodno disponirati bez saglasnosti bratstva ili plemena dok je sa stečenim zemljišnim posjedom (što ga je sam stekao) slobodno raspolagao. "Plemenita baština" u srednjovjekovnoj Bosni bila je naslijeđena od predaka (*possessio, haereditaria, patrimonium*), usljed čega se i nazivala "djedina", "plemenština", "baština". Ovaj naziv upotrijebljen je i za oznaku feuda, čime se htjelo naglasiti da je feud porodično nasljedno dobro (Jokanović, 1954).

Suprotnosti između feudalaca i kmetova, razni porezi i samovolja, često su dovodili do seljačkih buna, ali i do pojave raznih heretičkih pokreta, koji su u suštini bili oblici socijalnog otpora vladajućoj ideologiji, jer su vjerske organizacije (crkve), uglavnom, podržavale takav društveni poredak.

Kada govorimo o razvitku prava u srednjovjekovnoj feudalnoj državi, pa i u Bosni, bez obzira na neke karakteristike bosanske države i bosanskog srednjovjekovnog prava u odnosu na srednjovjekovni evropski razvoj države i prava, treba naglasiti da feudalnu državu karakterizira slabost centralne vlasti, hijerarhičnost i podijeljenost feudalnog vlasništva, teritorijalna rascjepkanost, heterogenost stanovništva, stalni ratovi i seobe naroda. Česta primjena principa personalnog prava zbog pravne nejednakosti stanovništva, nerazvijenost prava i dominacija običajnog prava, dodatno je doprinosila pravnom partikularizmu u srednjovjekovnim feudalnim državama.

Kao i sve države u tadašnjoj srednjovjekovnoj Evropi, državno uređenje bosanske srednjovjekovne države imalo je monarhijski oblik vladavine, u kom su dominirali centralni organi vlasti: vladar (*ban*, a od krunisanja Tvrtka I Kotromanića 1377. godine, *kralj*) i skupština (*Stanak, Bosanski stanak, Bosna, Sva Bosna, Rusag, Bosanski rusag*). U višestoljetnom razdoblju srednjovjekovne Bosne, dominantnu vlast je nekada imao bosanski vladar, a nekada Bosanski stanak, shodno međunarodnim odnosima u susjedstvu, ali i odnosu snaga između vladara bosanskog i vlastele bosanske.

4. Vladar i njegovi podanici

Zahvaljujući odgovarajućim historijskim okolnostima u srednjovjekovnoj bosanskoj državi podudarit će se interesi države (vladara) i vlastelinskih rodova kao predstavnika srednjovjekovnog patrimonijalnog, feudalnog društva. Uspon i širenje bosanske države bilo je i u interesu vlastele jer je time

mogla uvećavati svoje feudalne posjede. U tim međusobnim odnosima i zajedničkim interesima nastao je lični odnos zavisnosti vladara i vlastele koji se izražavao kroz institut “vjerne službe” i “vjere gospodske”.

4.1. “Vjerna služba”

Jedna od temeljnih običajno-pravnih normi u srednjovjekovnoj Bosni bila je obaveza “vjerne službe” koja je obavezivala svakog vazala da „vjerno služi“ svoga gospodara, seniora. Ona definira poziciju moći, najčešće bosanskog vladara, utvrđuje prava i dužnosti svakog podanika prema vladaru, čast je i dužnost biti u vladarevoj vlasti, često uključujući i obavezu vojne službe, služiti ga “oružjem, kako može najbolje” (Solovjev, 1949, str. 97). U njoj se ogleda osnovno srednjovjekovno načelo lične zavisnosti, dok s druge strane, vladar daje određena prava svome vazalu koja su se garantirala “vjerom gospodskom” ili “rukom gospodina bana”.

Obaveza vazalske, vlastelinske “vjerne službe” prema bosanskom vladaru, uglavnom, proisticala je iz čina darivanja zemljišnih posjeda nakon što je bosanski vladar, ban ili kralj, darivao državnu zemlju kao vlastitu baštinu u vlasništvo svojim vlastelinima, “vjernim slugama”. “(...) a oni da nam pravo i virno služe kao i ini plemeniti ljudi rusaga bosanskoga od svojih baština, i tomu da ulizu u držanje kada moći budu biti s našu službu” (Solovjev, 1949, str. 97). Realizacija baštinskih prava proizlazi iz termina “držanje”. Naravno, što je sasvim i logično, “vjerna služba u bosanskom feudalnom običajnom pravu pretpostavlja obostrano povjerenje: zakletva vazala senioru, ali i zakletvu seniora svome vazalu. Gore navedeno se može pronaći u svim vlastelinskim poveljama u srednjovjekovnoj Bosni. Feudalni ugovor smatrao se sklopljenim tek nakon što se ispunio čitav niz formalnosti koje bi se uglavnom mogle svrstati u tri čina ili akta. Prvi akt ili *omaz* sastojao bi se u tome što bi vazal otkrivene glave kleknuo pred senjora, pružio ruke prema njemu i obećavao svoju vjernost. Potom bi senjor stavio svoje ruke iznad njegovih, podigao ga i poljubio u usta. Drugi akt nazivao se *foi* kad vazal polaže zakletvu na vjernost. Treći akt ili *investitura* bio je uvođenje vazala u držanje zemlje. Ovo uvođenje vršilo se na simboličan način. Obično senjor bi svom vazalu dao sa tog posjeda grumen zemlje ili zastavu. Poslije ova tri akta sastavljao bi se i pismeni dokument o ustanovljenju vazalskih odnosa sa opisom nepokretnosti koja se predaju vazalu.” (Samardžić, 1962, str. 287).

Međutim, potrebno je napomenuti, da je češće bio slučaj da su “vjerna služba” i postupci koji su potvrđivali lojalnost bosanskom vladaru, prethodili i bili motiv darivanju posjeda. Dosljedno analizirajući darovne povelje bo-

sanskih vladara, kojima su darivali zemljište i posjede svojim vlastelinima, nesporno se može utvrditi da je činu darivanja prethodila “vjerna služba”. Izuzeci su postojali samo u slučajevima kada je trebalo osigurati lojalnost nekih, “odmetnutih” bosanskih feudalaca od bosanske vladarske kuće iz različitih razloga. U prilog ovoj tvrdnji, govore i primjeri iz bosanskih povelja koje potvrđuju “vjernu službu” nekih feudalaca, bez da su darivani baštinama. Dakle, dobijanjem ili gubitkom zemljišnih posjeda, ništa se, u suštini, ne mijenja u odnosima vladara (“gospodara”) i vlastelina (“sluge”). Dakle, dužnost vršenja vjerne službe nije proizlazila iz ugovora i polaganja vazalske zakletve, niti iz posebno uspostavljenog odnosa dodjeljivanjem zemljišnog posjeda, nego ona, u suštini, predstavlja osnovno pravilo feudalne ovisnosti i potčinjavanja vladaru, “vladalac iziskuje vernu službu po pravu koje mu obezbeđuje, vladalački, banski ili kraljevski položaj”. Stoga je onda sasvim razumljivo, da su “gospodari mogli svojom voljom rasprostitirati obaveze koje su sami preuzimali i na svoju vlastelu, svoje ‘sluge’, odnosno na sve ‘koji njih slušaju’.” (Čirković, 1997, str. 323). Bosanski velmoža Sandalj Hranić (1370–1435) u svojoj povelji obećava da nikakvo zlo neće učiniti Aleksi Paštroviću ni on “ni moje sluge ni tko mene sluša” (Stojanović, 1929, str. 252).

Vladarski položaj bana ili kralja traži “vjernu službu” svih onih koji u hijerarhijskoj feudalnoj ljestvici stoje niže od njega. Tako Tvrtko I Kotromanić, bosanski ban (1353–1377) i bosanski kralj (1377–1391), nakon pobjede nad ugarskom vojskom 1366. godine, poveljom od 11. septembra 1366. godine nagrađuje vojvodu Vukca Hrvatinića (1357–1379) jer je bio u borbi uz bana Tvrtka, za razliku od nekih drugih bosanskih velmoža, darovavši mu grad Sokol sa Pljevskom župom:

“Stvorih milost svoju gospodsku svojemu virnu sluzi u ime vojvodi Vlkcu Hrvatiniću za njegovu virnu službu u ono vrime, kda se podviže na me ugrski kralj u ime Ludovik, i prihodi u Plivu pod Sokol i ondazi mi vojvoda Vlkac virno posluži (...).” (Perojević, 1998c, str. 301; Babić, 1972, str. 25)

Niži vlastelin u vazalskom položaju prema krupnoj vlasteli, velmožama, često se u poveljama definira kao “sluga” (“vjerni sluga”), “jer taj izraz sasvim odgovara prvobitnom značenju riječi ‘vassus’ iz koje je nastao u feudalizmu opšte upotrebljavani izraz ‘vassallus’ kao oznaka plemića ovisnog o nekom gospodaru” (Babić, 1972, str. 29). Ovakav seniorski položaj velmože prema svome potčinjenom manjem, nižem vlastelinu, njegovom vazalu, formalnopravno sličan je seniorskom položaju bosanskog vladara prema velmoži kao vladarevom vazalu. Sve, gore navedeno, potvrđuju bosanske srednjovjekovne povelje od Kulina bana (1180–1204) pa sve do posljednjeg bosanskog kralja Stjepana I Tomaševića (1461–1463) svojom terminologijom koja

potvrđuje zavisnost vazala (velmoža u odnosu prema vladaru, sitni vlastelin u odnosu prema velmoži) od seniora (vladara u odnosu prema velmoži i velmoži u odnosu prema sitnom vlastelinu, vlasteličiću): “naša vlastela”, “naše sluge”, “plemeniti ljudi”, ljudi “koji nas slušaju”, “gospoda bosanska”, njihovo “gospostvo”, njihovo “vladanje”, njihova “država”, “gdje moremo seći”, itd.

To je prirodno stanje feudalizma i vazalnih odnosa u njemu. Sasvim je razumljivo, da je “vjerna služba” u feudalnom sistemu pretpostavljala obostranu vjernost – zakletvu vazala svome senioru, ali i zakletvu seniora svome vazalu. To je tipična karakteristika feudalizma uopće. U mnogim bosanskim vjerovnim poveljama možemo pronaći dokaze za gornju tvrdnju.

Tako Stjepan II Kotromanić (1314–1353), u povelji knezu Vukosavu Hrvatinicu iz 1332. godine, daje “vjeru” da mu neće učiniti zla, ako Vukosav to isto ne učini njemu, banu, niti će prihvatiti klevete protiv Vukosava, itd.:

(...) da e vedomo vsim' zemlam bosan'skim'dasva vjeru i d(u)šu ot(')ca naju g(ospo)d(i)na bana i vsih' roditel' naših' i svoju knezu Vl'koslavu, sinu kneza Hr'vatina ključ'koga, pred' dje(do)m' velikim' Radoslavom i pred gostem' velikim' Radoslavom' i pred' starcem' Radomirom' i Žun'borom' i Vl'čkom' i pred vs'om cr'k'vom' i pred' Bosnom' da nije u naju suz'n' ni pogublenik'i kto nama ne učini zla, da ga i emu ne učini, g'dje vi moževa dohititi i da na n' ne poslušava kletve. I ako bi u čem' s'griješil' Vl'koslav' da stane pred' dobrimi muž'mi da se opravi a da za egovo ne pohitiva ni za šture. I ako bisva sie pretvorila bez' egove nevjere, da sva ot(')stup(i)la ot b(o)ga i ot vjere i da nam nije ot'čine molit've i materine, i da sva druga Ljudi (...) (Jalimam, 1997, str. 45).

Institut “vjerne službe” u bosanskom feudalizmu imao je veoma veliki značaj. U nedostatku jakih centralnih državnih institucija i državnog aparata, veze lične zavisnosti vlastele od vladara, predstavljale su osnov na kom je počivao državni aparat. S druge strane, ove veze su bile i slabost srednjovjekovne bosanske države, jer su vlastelini, pogotovo u doba slabe centralne vlasti i nesposobnog vladara, mogli odbiti “vjernu službu” ili je prenijeti na drugu osobu. Ovakvo darivanje državne zemlje potvrđuje patrimonijalni karakter bosanske srednjovjekovne države.

Prelaskom u stalešku monarhiju, bosanska srednjovjekovna država i njeni vladari zadržat će pravo darivanja državne zemlje (“plemenština”, “plemenita baština”) svojim feudalnim podanicima. Ove baštine su se nalazile u svojini vlastelinskih porodica, a ne pojedinaca. Ta činjenica imala je veoma značajne posljedice po društvene i političke odnose u Bosni, naročito na odnose između vladara i vlastele. Naime, darovana baština je prestajala biti

vlasništvo vladara, jer ju je gubio zauvijek. Ovakvom običajnopravnom normom “vjerne službe” za darovana zemljišta, jačani su temelji ekonomske, ali i vojno-političke moći najvećih bosanskih feudalaca (“rusaške gospode”), koji će, jačanjem svoje moći, u posljednjoj fazi egzistiranja bosanske države, biti jedan od uzroka njenog propadanja i dezintegracije. “*Gospoda rusaška* su, dakle, ona malobrojna bosanska vlastela na vrhu jerarhijske piramide, samostalni u svome ‘gospoctvu’, ali odana ideji o bosanskoj državi, rusagu bosanskom, kao nedeljivoj celini. Bez obzira na stepen faktičke nezavisnosti, ovi gospodari nisu nastupali kao rušioци bosanske države, već su, naprotiv, sebe smatrali za njen konstitutivni deo.” (Ćirković, 1997, str. 309).

Moć krupne bosanske vlastele (velmoža), dodatno je bila ojačana činjenicom da je u Bosni postojala hijerarhija vlastele. Naime, sitna vlastela je bila u direktnoj podređenosti krupnoj vlasteli, koja je, imajući puno pravo raspolaganja svojim plemenitim baštinama, darivala sitnu vlastelu (vlasteličice) i time ih stavljala u položaj vlastitih vazala (“sluga” i “vjerne službe”). Ova vjerna služba je veoma često značila vojnu obavezu. Na taj način, krupni feudalci su sitne vlasteline, svoje vazale, pretvarali u svoju privatnu vojsku, koju su koristili u međusobnim sukobima, ali i u sukobima s bosanskim vladarom, kao simbolom centralne vlasti.

4.2. “Vjera gospodska”

Garancija lične i imovinske sigurnosti i slobodnog putovanja i trgovanja u srednjovjekovnoj Bosni, posebno dubrovačkim trgovcima, sadržana je još u Povelji Kulina bana 29. augusta 1189. godine:

(...) držati s vami i pravu veru dokola s'm' živ. V si dubrovčane kire hode po moemu vladaniju tr'gujuke gode si kto hoke krevati gode si kto mine pravov verov i pravym sr'd'cem držati ... I da im ne bude od moih č'st'nikov sile (...). (Jalimam, 1997, str. 41).

Slično navodi i ban Matej Ninoslav u ugovoru sa Dubrovnikom od 22. marta 1240. godine, kada je sa svojim “boljarima” posjetio Dubrovnik. Tada je s Dubrovčanima izmijenjao zakletve i sklopio sporazum kao što je to prije pola stoljeća uradio Kulin ban. On je Dubrovčanima obećao prijateljstvo, mir, slobodu kretanja, ličnu i imovinsku sigurnost dubrovačkih trgovaca, oslobađajući ih određenih dažbina i garantirajući da jedan dubrovački trgovac neće biti talac ako bi drugi Dubrovčanin bio dužan banu Ninoslavu:

Az rab' boži Matej a odmilom Ninoslav ban' bosn'ski veliki, kle se knezu dubrovačkomu Žan' Dan'dulu i vsej općini dubrovačkoj. Takom' sm' se kletvu

klel', kakom' se je ban' Kulin' klel': da hodi Vlasi svobodno (i) ih' dobitk' tako kako su u bana Kulina hodili bez' vse habe i zledi; da ja kudi oblada, tudi se hodite prostrano i zdravo, a ja prijati kakore sam sebe i nauk davati od vse zledi (...). (Jalimam, 1997, str. 41).

Ovakve garancije bosanskih vladara nalazimo u svim poveljama u kojima se garantira lična i imovinska sigurnost tadašnjim strancima u Bosni i da je “vjera i riječ naša gospodska” značila slobodno i sigurno kretanje trgovaca, bilo da su takve povelje izdavali bosanski vladari ili bosanski vlastelini. Vrlo često se istovremeno, u darovnim poveljama o darivanju zemljišta garantira i “vjera gospodska” (lična i imovinska sigurnost), ali i “milost”, darivanje baština “svojim slugama plemenitim”.

Ugarski kralj Ludovik je 1357. godine od bosanskog bana Tvrtka I Kotromanića tražio dijelove Bosne (zapadnu Hercegovinu i Završje) kao miraz za svoju suprugu, kraljicu Elizabetu (kćerku Stjepana II Kotromanića) podržavši neke bosanske vlasteline u pobuni protiv bana Tvrtka. Jedan od rijetkih, Tvrtkovih “vjernih sluga”, bio je i knez Vlatko Vukoslavić (1326–1357) kome je Tvrtko dao “vjeru gospodsku”:

Vira gospodina Tvrtka, milostiju božjom bana bos'nskog i njegova srdčnoga brata gospodina kneza Vlka i njiju matere počtene gospoje Jeline i njih vlastel: ... knezu Vlatku Vlkoslaviću i njegovu sinu Vlkoslavu i njegovu ostalomu, da mu ni uzroka u njegovu bratučedi (...). (Perojević, 1998a, str. 294).

Autoritet i djelotvornost “vjere gospodske” kojom se garantira darovana baština, nisu mogle narušiti nikakve optužbe i klevete protiv primalaca baštine, pa čak i njegovi učinjeni prestupi (“ako u čemu sagriješi”), jer može da se opravda (“opravi”) pred dobrim ljudima (“Dobrim Bošnjanima”), odnosno da oni njegov prestup “ogledaju”. Pravo “ogledanja”, odnosno suđenja vlastelini za “nevjeru” vršilo je tijelo koje su sačinjavali vlastelini i pripadnici Crkve bosanske, gdje se najčešće spominje “bosanski did”. Kada se u poveljama govori o “vjeri gospodskoj”, one se najčešće izdaju u prisustvu dostojanstvenika Crkve bosanske (*domus patarenorum*). Na taj način, Crkva bosanska je veoma efikasno osiguravala svoj status u državnom aparatu srednjovjekovne Bosne bivajući arbitar u sukobu vladara i vlastele.

Kada se govori o sporovima pred “dobrim ljudima”, “Dobrim Bošnjanima” koji se u poveljama nazivaju i svjedocima, najčešći broj je dvanaest, koji svoje tvrdnje dokazuju zaklinjanjem. Oni postaju arbitri (sudije) u slučaju da na vlastelina padne sumnja za nevjeru (počini “krivinu”), “za što bi vrijedno bilo plemenitu čovjeku glavu odsići”. “Vjera gospodska” se može uskratiti i

baština oduzeti samo u slučaju vlastelinovog nevjerstva. To dodatno potvrđuje neprikosnovenost vlastelinovog vlasništva nad poklonjenom baštinom.

“Vjera gospodska” ima i nasljedni karakter, jer vlastelinovi nasljednici nasljeđuju sve garancije koje je imao i njihov predak, s tim da su i bosanski vladari, gotovo uvijek, “vjeru gospodsku” koju su dali njihovi preci, samo potvrđivali prilikom stupanja na prijestolje.

Kada govorimo o svjedocima ili onima koji “ogledaju” prestupe, u poveljama se pojavljuju “dobri ljudi” ili “dobri Bošnjani” uopće, dobri ili plemeniti ljudi koji su se zakleli ili učestvovali u zadavanju “vjere gospodske”, zajedno sa vladarom, vlastela iz pojedinih oblasti Bosne, i na kraju, dostojanstvenici Crkve bosanske.

Vojvoda Juraj Vojsalić, sinovac vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića (1380–1416) iz Donjih Kraja, 12. augusta 1434. godine, potvrđuje baštinu vojvodi Pavlu Jurjeviću, koju mu je ranije oduzeo vojvoda Sandalj Hranić. Sandalj Hranić je bio poznat po bezobzirnosti želeći uvećati svoj teritorij zapadno od Drijeva na Neretvi sve do rijeke Cetine. “Otimanje posjeda, kršenje starih prava bosanskog kralja i pojedinih feudalaca bilo je na dnevnom redu. To je, svakako, posljedica razvoja feudalizma u bosanskoj državi. U tom se isticao Sandalj, koji je izgledao kao suvereni gospodar. On se nije zaustavljao na rijeci Cetini, nego je pretendovao i na područje doline rijeke Zrmanje.” (Vego, 1980, str. 145)

Po dotadašnjim običajima, garanciju lične i imovinske sigurnosti Pavlu Jurjeviću garantirao je u povelji, “riječju gospodskom”, sam Juraj Vojsalić, sve dok ne počini “nevjeru”. Garancije je predao u “ruke crkvene”, ali franjevačkom vikaru i fratrima. U ovom slučaju, uloga franjevačkog vikara i fratara može se tumačiti činjenicom da su i izdavač povelje i uživatelj baštine, koja mu je prethodno bila oduzeta, bili katolici. Da li je u pitanju primjena čuvenog franjevačkog pravila da djeluju u skladu s prilikama mjesta i vremena (*secundum loca et tempore*)? Naime, čuveni hrvatski medievalist, Franjo Šanjek, tvrdi da je još 1373. godine papinska komisija odobrila bosanskim franjevcima sudjelovanje s izopćenim raskolnicima i krivovjercima u Božjim službama, riječima, hrani i ostalom. “Čini se da su obraćenici na katolicizam i dalje iskazivali počasti predstavnicima hijerarhije Crkve bosansko-humskih krstjana.” (Šanjek, 1975, str. 129)

Krajem XIV i početkom XV stoljeća, u vladarskim poveljama bosanskih vladara, umjesto ranije “vjere gospodske” sve više se javlja termin “vjera krstjanska”, što najvjerojatnije znači obećanje zaštite i garanciju lične i

imovinske sigurnosti koju pruža Crkva bosanska i njen vrhovni starješina – bosanski djed (did). Bosanski djed, zajedno s dvojicom strojnika i određenim vlastelinima (“Dobrim Bošnjanima”) utvrđuje krivicu u slučaju “nevjere”, pa se ponekad u poveljama spominje i “vjera dedinja”, pa i “vjera krstjanska”, kao obećanje “zaštite i jemstva od strane crkve bosanske i njenog starešine – djeda”. Stjepan Rajković se predaje u “veru dedinju(!) i vse Cr’que Bosanske i vse k’rst’ane da mu je ruka i da mu se ne more sv’rći vera k’rstjanska ni za jedin uzrok (...)” (Čirković, 1997, str. 329)

Praksa garantiranja “vjere dedinje” i “vjere krstjanske” preživjet će sve do propasti Bosanskog kraljevstva. Tako će gorljivi katolik, kralj Stjepan Tomaš (1443–1461), u povelji koju je izdao 22. septembra 1446. godine sinovima vojvode Ivaniša Dragišića, potvrditi “riječ gospodnju” pred Crkvom bosanskom, navodeći:

(...) da im se toj ne ima poreći ni potvoriti ni na manje donesti ni za jednu neviru ni zgrihu kraljevstvu našem, što ne bi ogleđano gospodinom didom i crkvom bosanskom i dobrimi Bošnjani. I s tim i sa vsim više pisanim pridasmoh gospodinu didu Miloju i didu kon (nakon) dida u ruke crkovne (...) (Jalimam, 1997, str. 52; Vego, 1982, str. 184; Šanjek, 1972, str. 95).

Dakle, did Crkve bosanske, Miloje, pojavljuje se kao jamac donacionih prava braći Dragišić koje je izdao kralj Tomaš, (Spahić, 2016, str. 80; Perojević, 1998c, str. 514) koji je, upravo bio poznat kao progonitelj pripadnika Crkve bosanske s ciljem da se približi papi očekujući njegovu pomoć pred naletom Osmanlija. Jasno je da je Stjepan Tomaš političkom mudrošću želio izbjeći sukob sa Crkvom bosanskom i nastojao se opravdati političkim prilikama i utjecajem bosanskih krstjana i Crkve bosanske. Sinovi vojvode Dragišića bili su pripadnici Crkve bosanske, a kralj Stjepan Tomaš katolik: ovakav tekst povelje bio je državni razlog, nužda, jer je kralj imao previše protivnika (bosanski krstjani, papa, Osmanlije, bosanski vlastelini) a moglo bi se tumačiti i činjenicom da je kralj Tomaš bio zet Stjepana Vukčića Kosače (1405–1466) koji, za potrebe vlastitog opstanka i čuvanja vlasti u to vrijeme, mijenja tri vjerske denominacije, prema potrebi: krstjanin, pravoslavac, katolik. Katolička crkva i papa ga nazivaju “prefrigani pataren”. Sasvim je prirodno da su i konvertiti na katoličanstvo i dalje iskazivali poštovanje i počasti predstavnicima Crkve bosanske. Uvjerenje se ne mijenja brzo kao odjeća, osim interesno. “Franjevački su misionari, naime uskratili sakramente bosanskom kralju Stjepanu Tomašu, jer se ovaj klanjao predstavnicima krstjana. Kralj je svoj gest nastojao opravdati činom lijepog ponašanja i političkim prilikama u svojoj državi, gdje su bosansko-humski krivovjerci bili vrlo utjecajni” (Šanjek, 1972, str. 129).

Da li u činjenici da dostojanstvenici Crkve bosanske učestvuju u tijelima koja prosuđuju (“ogledaju”) krivicu vlastelina bosanskih možemo tražiti moć i utjecaj Crkve bosanske u bosanskoj srednjovjekovnoj državi, na vladarevom dvoru ili dvorovima krupne vlastele? “Vlastela nije podržavala bosansku crkvu iz pobožnosti i religioznog fanatizma (primeri nejasnog konfesionalnog držanja pojedine vlastele odavno zbunjuju naučnike), već je podržavala zbog toga što je bosanska crkva bila stvarni jamac njenih staleških prava koja su se lagano izgrađivala. Bez učešća na saboru, u tišini i povučeniosti, bosanska crkva je važila kao čuvar zakona, pravde i vlasteoskih prava i bila neophodan element u bosanskom državnom organizmu.” (Ćirković, 1997, str. 331)

Očito je da je “vjera gospodska” bila veoma ukorijenjena u društvenim odnosima srednjovjekovne Bosne. To najbolje potvrđuje pismo djeda Crkve bosanske dubrovačkoj vlasteli, u kom se navodi da je kralj Stjepan Ostoja (1398–1404. i 1409–1418) oduzeo zemlje vojvodi Pavlu Klešiću, koji je pobjegao u Dubrovnik. Djed Crkve bosanske u svom pismu Dubrovčanima tvrdi da je kralj Stjepan Ostoja oduzeo zemlje bez Klešićeve “krivine”. Takvu odluku, protiv kraljeve zloupotrebe “vjere gospodske”, donijelo (“ogledalo”) je tijelo, sastavljeno od djeda Crkve bosanske, krstjana i vlastele, što samo potvrđuje nezavisnost ovakvog “suda” i običajnopravnu snagu instituta “vjere gospodske”, čak kada je zloupotrebljava i bosanski vladar. Upravo zbacivanje kralja Stjepana Ostoje 1404. godine s bosanskog prijestolja, koji se ogriješio o “vjeru gospodsku”, ne poštujući zadata riječ o dodjeli baština, pokazuje da je vlastela iskoristila ovaj institut i zaštitila svoja prava, vrativši Pavla Klešića u Bosnu i osiguravši mu povratak njegovog imanja, što je i navedeno u povelji bosanskog kralja Stjepana Ostoje:

Ostoja ... kralj Srbijem, Bosni i k tomu ... prizvasmo k sebi vojevoda Pavla Klešića i dasmo mu vse onoj, što je godir njegovo bilo ... i zloživše grada Visućega i s onim što je primorja pod Visući bilo, a za toj hoćemo dati vojevodi Pavlu zaminu podobnu. A vratismo mu njegov grad u Dlamochi i vse njegovo što je u Dlamochi bilo. I u Dumni i u Bosni ... I s timi ga s vsim pridasmu gospodinu didu i njegovim strojnikom i vsjoj crkvi bosanskoj u njih ruke i u njih obarovanije i da mu se ne učini nikdare jedno hudo, što bi ga ne ogledala crkva bosanska i vlastele bosansci. Pisano pod Visocim u nedilju na Vodokršće (...) (Perojević, 1998b, str. 404–405; Stojanović, 1929, str. 434).

Ove i mnoge druge povelje pokazuju značaj Crkve bosanske i njenog djeda u društveno-političkom životu srednjovjekovne Bosne. Oni svojim autoritetom, koji gotovo niko u Bosni ne osporava, posreduju u raznim sporovima između bosanskog vladara i vlastele, ali i bosanskih vladara i vlastele s Dubrovnikom. To pokazuje i gore navedena povelja u kojoj djed Radomir javlja

Dubrovčanima da je uspio riješiti sukob između bosanskog kralja Ostoje i vojvode Pavla Klešića, sugerirajući im da i oni na isti način postupe. Značaj funkcije djeda Crkve bosanske najbolje potvrđuje činjenica da on "prisustvuje zborovima velikaša i sudjeluje u raspravama o političkim i društvenim prilikama bosanske države. Djed je savjetnik vladara i kao glavni svjedok stavlja svoj potpis na kraljevske povelje. Napokon, djedu bosanskih krstjana obraćaju se stranke kao osobi koja će njihovim pravnim aktima dati legalitet, pravnu snagu (*publica fides*). Na taj način se potvrđuje činjenica da je Crkva bosanska, odnosno, djed Crkve bosanske uživao javno povjerenje" (Šanjek, 1972, str. 120).

Međutim, mora se naglasiti da bosanska vlastela, gotovo uvijek, svoju "vjeru gospodsku" prilikom dijeljenja baština mora potvrditi na Rusagu bosanskome (Stanak, Sabor, Bosna, Sva Bosna...) jer je on izvor suvereniteta (*ius imperii*) i vrhovne moći (*i ono što imaju od kraljevstva bosanskoga*). To se pogotovo dešavalo kada se ustupala državna, bosanska teritorija (prodaja Konavala, Peleješca, itd.). "Značaj uloge vlastele u ovom pitanju je i naročito podvučen time što izjavu pred kraljem daje jedan od njenih istaknutih pretstavnika." (Dinić, 1955, str. 43). Svoje pravo nad "plemenštinom" svaki bosanski vlastelin izvodio je iz feudalne hijerarhije tadašnjeg srednjovjekovnog bosanskog društva, svojim nižim položajem, hijerarhijom, u odnosu na bosanskog vladara.

Institutom "vjere gospodske" i njenom sadržinom u srednjovjekovnoj Bosni se bosanskoj vlasteli garantirala lična i imovinska sigurnost, na način kako se to plemstvu, u drugim feudalnim državama, garantiralo zakonima i općim privilegijama, što je za posljedicu imalo osiguranje staleških prava feudalnog plemstva. Garancija lične i imovinske sigurnosti bosanske vlastele putem "vjere gospodske", zajedno sa srednjovjekovnim bosanskim državnim saborom (stankom), potvrda su, da se srednjovjekovna bosanska država kretala u pravcu izgradnje, od patrimonijalne do staleške feudalne države.

Bibliografija

1. Babić, A. (1972). *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo: Svjetlost.
2. Ćirković, M. S. (1997). *Rabotnici, vojnici, duhovnici – Društva srednjovjekovnog Balkana*. Beograd: Equilibrium.
3. Dinić, J. M. (1955). *Državni sabor srednjovjekovne Bosne*, Knjiga CCXXXI (Nova serija – Knjiga 13). Beograd: SANU.
4. Jalimam, S. (1997). *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*. Tuzla: Historijski arhiv.

5. Jokanović, V. (1954). *Prilog izučavanju bosanskog feudalizma*. Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine.
6. Perojević, M. (1998a). Ban Stjepan Tvrtko. U: *Povijest Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: HKD Napredak, 286–312.
7. Perojević, M. (1998b). Stjepan Ostoja. U: *Povijest Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: HKD Napredak, 374–412.
8. Perojević, M. (1998c). Stjepan Tomaš Ostojić. U: *Povijest Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: HKD Napredak, 505–554.
9. Samardžić, Đ. (1962). Opšti pogled na feudalnu državu, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, (X) 283–289.
10. Solovjev A. (1949). Vlasteoske povelje bosanskih vladara, *Istoriško-pravni zbornik*, 1 (I), Pravni fakultet u Sarajevu, 79–105.
11. Spahić, M. (2016). *Bosanska kraljevina sredinom XV vijeka – kralj Stjepan Tomaš*. Zagreb – Sarajevo: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju i Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”.
12. Spaić, V. (1949). O baštinskom sistemu u srednjovjekovnoj Bosni. *Istoriško-pravni zbornik* 1 (I), Pravni fakultet u Sarajevu, 107–115.
13. Stojčević, D. & Romac, A. (1969). *Dicta et regulae iuris*. Beograd: Savremena administracija.
14. Stojanović, Lj. (1929). *Stare srpske povelje i pisma I*, Beograd – Sremski Karlovci.
15. Šanjek, F. (1975). *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
16. Vego, M. (1980). *Iz istorije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Svjetlost.
17. Vego, M. (1982). *Postanak srednjovjekovne bosanske države*. Sarajevo: Svjetlost.